پوهاند دوکتورم. ا. زیار
اکسفورډ، ۲۸-۲-۲۰۱۲

پښتو ټپیزه دجاپاني هایکو تر څنګ
یو منلی نوی شعري ځېل دی

وګړي د ژوند و ژواک په هر ډګر کې هر نوي څیز او ښکارنده، ادلون بدلون او پرمخیون که هرڅومره ټولګټی هم وي، درې ډوله غبرګونونه را ټوکوي: تود، سوړ او نابانډي(مخالف). په بله وینا، یوه ډله یې تود هرکلی کوي، بله یې سوړ او درېیمه یې ګړسره دښمنانه. که ټولوټی یا منفي وي، بیا لومړی ډله د نابانډی دریځ راخپلوي او درېیمه د همغږی او منځنی ډله خو هرګوره پر خپل ځانساتی او بې توپیره دریځ ټینګ پاتېږي.
خبره پر بېخبنایي ټولنوټیز(اجتماعي- اقتصادي) اوښتون او پرمخیون نه، بلکې پر مخبنایي ادبي- فرهنګي او په نومېرلي توګه، پر شعري نوښتون ده.
پښتو لیکنی(پېیلی او ناپېیلی) ادب د نورو دودیالو ژبو د هغه په څېر د خپل(و) ګړني ادب زېږنده بلل کېږي. په زاړه پېر کې، لکه د(و) ګړني(شفاهي- ولسي) هغه غوندې له جولیز او مانیز پلوه تر ډېره نره پاتې شوی، په منځني پېر کې زیاتره د عربي- پارسي هغه تر اغېز لاندې راغلی، خو.په نوي پېرکې یې له ګردو نومهالو اغېزمنیو سره سره د یوې خپلواکې ودې لاره پسې اخېستې ده. په زړه پورې بیا داچې که عربي، پارسي، تورکي، هندي، اردو... نوي او ازاد شعري کالبونه او فورمونه له اروپایي ژبو راپور کړي، پښتو دې بیا هم له خپلو(و) ګړنیو هغو څخه راخپل کړي دي.
دادی، په دې لړ کې مو په ناپښېلیزو(ناقافیوالو) ډولونو، په نورو ټکو، نیم ازاد(مونډي)، بشپړ ازاد، سپین او ناپېیلي شعر پسې **له ۱۹۹۷ ز. راهیسې** یو نوی پښېلیز ځېل((ټپیزه)) د یو ټولمنلي(و) ګړني ازاد شعر(ټپې یا لنډی) په پېنځیزونه(تخمیس) رادود کړې ده. دې ځېل په پېنځلسکلن مهالپېرکي، کټ مټ، لکه پخپله لنډۍ دومره منښت و ګرانښت پیداکړ چې هغه څلور ګونو، په تېره مخنیو درو ځېلونو په څه ناڅه یوه پېړۍ کې تر لاسه کړی نه دی. هم یې د رغاوني مینه وال ورځ پر ورځ مخ پر زیاتېدو دي او هم یې د لوستني او اورېدني هغه، په تېره له هغې راهیسې چې ټنګ ټکورته یې لار موندلې ده.

ما د جولې او منځپانګې(شکل و محتوا) د پرمختللي دايلېکتيک پر بنسټ تر هرڅه له مخه د د پښتو شعر د جوليز بدلون او رنګارنګی په موخه د نويو پښېليزو او ناپښېليزو ډولونو د را منځته کولو او دودولو په لړکې ټپيزه رامنځته کړه، هغه هم د څو انګېزو او لاملو له مخې:

۱- د پېښور شپږ کلنه(**۱۳۷۱-۱۳۷۷ل**) کډوالي او د پوهنتون له پښتو ټولنې(اکېډېمۍ) او پښتو څانګې سره د رسمي او نارسمي همکاريو او بيا له ليکوالو او شاعرانو سره د ناستو پاستو په ترڅ کې مې دا ګونګوسې او انګروزې تر غوږه شوې چې د اکېډېمۍ اړوندان د((پښتو ټپې)) تر نامه لاندې د آرو ولسي لنډيو ترڅنګ له رغاونو هم کار اخلي؛ ماهغه ځکه باور کړې چې ورته کار د کابل پښتو ټولنې څه ناڅه نيمه پېړۍ پخوا کړی وو، لا هلته د هرې لنډۍ پر سر يوڅو ييکی هم ورکول کېدې او نر هغه وو چې د آرو لنډيو تر څنګ يې له ځانه هم رغولای شوې. نادوده يې بيا داچې لره خوا په رسنيو او بنډارونو کې دا خبره هم کېده چې پلانی بيستانی ((د ټپوشاعري)) کوي!.

د اغلې مملکت ساقي(د خدايي خدمتګار شاعر ارواښاد فضل رحيم ساقي لور) يوې ټپې چې د ايالتي واکمن ګوند(ن.ا.پ) **له خوا پر(۲۶ مۍ ۲۰۱۰)** شمال- لويديزه صوبه ((خيبر پښتو نخوا)) ونومول شوه، سم له سمونې دآرې او رښتينې ولسي او بيا تاريخي لنډۍ دريځ، راخپل کړ، او هغه داوه:

خيبره بخت دې مبارک شه،

چې پښتونخوا به دې په غېږ کې

ونيسينه!

مانا داچې په ټوله کې دغه ازاد لنډ او کېښکلی ټولمنلی وګړنی شعر يومخيز په نالوستو پورې تړلی پاتې شوی نه دی او لږ و ډېر يې په رغاونه کې لوستيو او ان ليکوالو او شاعرانو هم برخه بنډه درلودلې، خو تردې کچې هم نه چې بشپړه شاعري پکې وشي.!

۲- په داسې اکر(حالت) کې چې زمونږ لنډۍ پنجابي او هندي شاعران ځانته راڅکولي ول، د نيم وګړني جاپاني شعر((هايکو)) پېښو پرلپسې زوراخېست، هغه هم زياتره د ناظمانو له خوا په خورا پيکه او مصنوعي بڼه، چې نه يې له پښتو څپيز- خجيز(سېلابو تونيک) کچ و مېچ سره اړخ لګاوه او نه يې له پښوييز(ګرامري) دود و دوی(قاعدې او قانون) سره.

په دې توګه له دغه په زړه پورې پښتنی بلونج(بديل) سره د ويناوالو زړونه او ذهنونه دېته چمتو شول چې د هوبهو او ړندو پېښو پرځای د هايکو د سمې سهي راخپلونې(اداپټېشن) بهير رامنځته کاندې، هغه هم د يو لړ

درې مسريزو سروکيو غوندې له يو برابرو يا کم و زياتو درېيزو په بنه، او په دې ډول دوه نوي شعري څېلونه همهال پښتو راخپل کړل (په دې تړاو: پښتو بدلمېچ ۴۹-۳۴۸ مخ).

۳- د نورو پرمختيايي ټولنو غوندې پښتني- افغاني دا له ټولو کورنيو او بهرنيو ننګونو سره سره د ودې او پرمختګ لار پسې اخېستې او له ټولنوټيزې بېخبنا سره يې فرهنګي مخبناهم همهاله په ادلون بدلون او اوښتون کې ده. له دې سره، لکه څنګه چې د پرمختللو ټولنو از مېښتونو راښوولې ده، زموږ (و) ګړنی يا فولکلوري ادب هم ورو ورو خپل منښت او ګرانښت بايلي او وسمهالي ليکني ادب يې ځايناستی کېږي.

په دې لړ کې لنډۍ چې که څه هم، تر نورو ناڅرګندو ، نيمڅرګندو او بشپړ څرګندو ولسي څېلونو (بدلو، ببولالو، نارو، لوبو، بګتيو، سروکيو، چاربيتو...) يې پښې يوڅه زياتې ټينګې پاتې دي او تراوسه يې لړو ډېر د زېږوني او کاروني بهير پر وړاندې درومي، خو بيا هم، هماغسې چې په ټنګ ټکورکې ورو ورو خپل ځای غزل او نوي شعرته خوشې کوي، دغسې يې په ژبني بهير کې شعرونه ځای نيسي. د ساري په ډول د دې پرځای چې څوک د خپلې وينا د څرګند تيا، جوتتيا يا پياوړتيا لپاره له متل او ټپې کارواخلي، د پوهانو د وراشو(وجيزو) تر څنګ د يوه شاعر شعر پر ژبه يا قلم راوړي. هرګوره، زياتره هماغه نالوستې پرګنې دي چې هم يې پنځونه پرمخ وړي، هم کارونه.

په دې ډول ، له ټپيزو سره يوځوا خورا کمېښې ټپې راخوندي کېږي اوبلخوا د ادب و فو لکلور د يوه ګډلي شعري څېل په توګه د پنځګرو يوه نوې ډله راټو کېږي.او ورسره د اړوندو مينه والو هغه؛ داسې چې په مشاعرو، شعري- ادبي او سندريزو بنډارونو کې پرلوستو سربېره د نالوستو مينه والو ګډون ته هم ښه ترا لار هواروي.

۴- دا نيوکه چې پېنځيزونګ(تخميس) په لنډۍ کې يوراز لاسوهنه يا يې سپکاوی دی، بېځايه ده. لکه څنګه چې په دوديز ادب کې تخميس لکه بل هر ورته ډول، بديعي صنعت بلل شوی، هغه هم له ډېرې مينې او درناوي په موخه د پخو استادانو پرغزلو، نو د ټپې تخميس هم د منښت وګرانښت او درناوي ښکارندوی بللای شو. په نابانډې(مخالفه) ډله کې هم زياتره د زړو دوديزو څېلونو لارويان، په تېره غزلبول داسې انګېري چې ګوندې مينه وال به ورسره وويښي ، ځکه وار له مخه يې له ناپښېليزو(مونډيو، ازادو، سپينو) څېلونو سره هم ورته رخه در لودلې ده.

۵-که څوک وغواړي، ونه غواړي، ټپیزه له جاپاني هایکو سره هممهاله رادود شوې او ورځ پر ورځ مخ پر بره روانه ده. داڅه سیاسي ربړه نه ده چې ټولپوښتنې ته وړاندې شي، هغه هم پردۍ هایکو نه، بلکې خپله ټپیزه، لکه څنګه چې ننګرهاري لیکوالو دا کار وکړ. هرګوره داګټه یې وکړه چې تر بي بي سي یې راورسوله او په دې ډول یې د دودېدنې بهیر نورهم پسې چټک شو.

۶- د بي بي سي پښتو خپرونې دخپل اوونیز((پېلوځي)) له لارې د روان (۱۳۹۰ل) کال په سروپای کې دوه ځله د ټپیزې خبره رامخته کړه او په زړه پورې یې داچې د نابانده شاعر یو دلیل داوو چې لومړۍ درې سرباري کړې مسرې دلوستونکي یا اورېدونکي او لنډۍ ترمنځ واټن رامنځته کوي او په تلوسه کې یې اچوي. حال داچې د ټپیزې تر ټولو غوره موخه همدا تنده او تلوسه ده، او کټ مټ لکه د کیسې غوندې لنډۍ هم خورا زیاته زړه راکښونې کوي!

**۷- د سیالۍ یا دچاخبره شعرجنګۍ لپاره یوه په زړه پورې لاره هواروي. د بېلګې په توګه یو تن لومړۍ درې مسرې وړاندې کوي او بل ته وایي، ته یې آره لنډۍ ووایه!
په پای کې د دې جوګه کېږي چې رسنیزو، په تېره تېلویزوني سیالیو(ذهني مسابقو) ته هم لار ومومي.**

۸- داهم له کېدونه لرې نه ده چې دغه نوی ځېل د لنډۍ په برکت د ځینو اغلو او ښاغلو شعري وړتیارا بر سېره کاندې او وار له واره یې له همدې ټپیزې راپیل کاندې. لکه څنګه یې چې په((وریت پښتون)) فېسبوک کې یو څرک تر سترګو شوی دی. د لیکوال له اټکله نادیه پکتین دغلته لومړۍ پلا له خورا ښکلو ټپو سره را څرګنده شوه- نه چې خدای مکړه، ترشا یې غلا درغلي ټیکاو ولري!

دویونه(قواعد)
له دې منلی آر(اصل) له مخې چې ډېر کله تیوري له پرکتیکه رازېږي، یا ورسره لږ تر لږه ورسره بشپړتیا او پیاوړتیا مومي او آرونه او دویونه(اصول او قواعد) راخپلوي، نو موږ سم له لاسه له کړنیز بهیره د ټپیزې په اړه یو شمېر آرونه او دویونه راو اېستلای شول. ګوندې په راتلونکې کې نور هم پسې کره والی و مومي. په دې لړ کې ښایي له مهال تېرېدنې سره په لومړیو ور سرباري کېدونکو مسرو یا ټوټو کې کمی زیاتی راشي او همداراز ځنې د پښېلو(قافیو) اټکړۍ ماتې شي- لکه څنګه چې د لویدیځوالو او بیا ایرانیانو په پلیونی په پښتو کې هم د ((نوي ازاد غزل))

لپاره نن سبا هڅې رواني دي- نو د ټپيزې دغه آرونه او دويونه به هم ورسره ادلون بدلون مومي.

هرګوره په ازاد شعر کې يې ((تضمين)) له ډېره راهيسې دود لرلی دی، لکه:

ورځې اوونۍ،
مياشتې، کلونه
تېرشول،
خو،
زه دې ځارم
لاهغسې د راتللو لاره...
که يوځل بيا پردې لار
راشې،
پر پخوانو پلونو دې
پرېوتل ګردونه!
(اند و واند)

۱) پېژند: ټپيزه د ټپې يا لنډۍ په پېنځيزونګ (تخميس) رغاونه مومي، په بله وينا، يوه پنځيز (مخمس) نوی شعري ځېل دی چې د ټپې د ړومبنۍ مسرې له تول و تال او د پای ويي (کلمې) پر بنسټ له درو سرباري قافيوالو مسرو سره رغول کېږي او په دې ډول درېواړه نه نه (۹-۹) څپې لري، لکه:

مرګيه مه راځه، وار وکړه
لږ پيوستون مې له يار وکړه
وروستی پېرزو د ديدار وکړه...
پر جنازه مې تلوار وکړه،
ناوخته کېږي، نا اشنا وطن ته ځمه!

۲) داچې ولې مو دغه نوی شعري ځېل ((ټپيزه)) و نوماوه، غټ لاسوند يې ويیرغاونيز(واژه سازي) اسانوالی وو. په دې مانا چې تر نورو هممانيزونو(لنډۍ، ټيکی، غرنګې، غريبۍ، مسرې، مسری...) نه، له(ټپې) سره (-يز) روستاړ ي ښه ترا اړخ لګاوه. (مسريزه) بلونج(بديل) يې، نه يوازې د ناپښتو والي ، بلکې د ځو مانيز والي له پلوه ټکر رامنځته کاوه. مسره يا مسری پر (لنډۍ) سربېره د (سروکي) او همداراز د نيم بيتي(مصراع) په مانا دود لري او ترې هره رغاونه هم ټکر پېښوي. که دجاج و مانا له پلوه لنډۍ((دوه سرې مار)) را پر زړه کوي او مسری((توره))، نو(ټپه) هم ټپ(زخم) رابلنوي يا تداعي کوي. رښتياهم دغه وګړنی شعري ځېل تر بل هر ځېله زيات تراژيک دی او د پښتو د ټولنيزو بخولو، ناخوالو، نهيليو او بې برخيو تر ګردو خورا رڼه او ځلندويه هېنداره ده. د ځوانانو او په تېره د ښځمنو ونډه پکې تر نورو ځکه ډېره ده چې پر

پاړکیز زبېښاک سربېره یې د((مېړه)) او ((ملا)) تر زور زیاتي لاندې هم تل ټیکاو لرلی دی.
یو نیم لیکوال یې بیا د نومونې لاسونددا انګېر لې چې انګازه کوونکی ورسره د سندرغاړو غوندې پر یوه غوږ لاس ږدي او ټپوي یې. همدا خبره ده چې نن سبا د ثبتونې (رېکارډېنګ) لپاره له غوږنۍ(head phone) کاراخېستل کېږي.
.
۳) پر نړیوال کچ هېڅ بې سرلیکه شعر نشته، نو په کارده، هره ټپیزه یو نوم و سرلیک ولري اود غزلبولو بې سروبوله پېښې و نه شي. لکه څنګه چې په(بدلمېچ) کې ورته نغوته شوې، بې سرلیکه شعر هغه کانه ده، لکه د چاچې لور زوی وشي او نوم پرې کښې نه ږدي. دا پلمه یې تر ګناه بتره ده چې وایي، د غزل بیتونه سره همرنګي یا تړاو(تسلسل) نه لري. دغه چار و اند د پخوانیو دربا ري شاعریو یوه پاتوړې ده او هغه داچې هر بیت به جلا جلا ارزول کېده او د هریوه پر سر به یوه طلا د شاعر په خوله کې اچول کېده!

۴) د آرو لنډیو په غوراوي کې دا څو ټکي اړین بلل کېږي:
(۱) کمپېښې(ندرت)، داسې چې ډېرې سولېدلې او کارېدلې نه وي؛
له ژب ښکلاییز او ژب- اندیز پلوه په تول تللې وي، په بله وینا، ژبه یې زیاته نړه، خوږه، کره کېښکلې او اهنګینه وي، او له هنري او منځپانګیز پلوه هم د زیات منښت او ګرانښت جوګه وي؛

(۲) له ژبني او ان چاپي پلوه د هغو لنډیو نیمګړتیاوې راغبرګې نه شي چې په لوی لاس یا تېروتنه په ټولګو کې راخوندي شوې دي، لکه دا لاندې بېلګې:
د بې ارزی کچکول
نورهم سپېره، میرات میرات شې
نه دې د ژرندې، نه جومات شې
هسې بې غم له خیر خیرات شې...
د بې ارزی کچکوله مات شې،
چې در پر در دې ګرځوم، تش دې راوړمه!
د کابل پښتوټولنې په ټولګه کې د(بې ارزی) پر ځای(بې عرضی) ویی راغلی دی!

(۳) له اوسنی کره لیکدود او لیکلارې سره یې سمول اړین برېښي، لکه واخلې(د- له)، (په- پر)،(کښې- کې)، (دپاره- لپاره)، (اولس- ولس)، (اوربل- وربل)، (هندوستان- هندستان) او داسې نور.
(۴) د ملي او تاریخي ویاړونو، ځایونو، کارنامو، ښادنامو او اتلانو یاد پکې شوی وي، لکه په دې لاندې ټپیزو کې:
پیر روښان

زور به اوبه د هر سرزور شي
ورته ښېرې به مو سور اور شي
تري به ازاد مو کلی کور شي
د مغول ظلم به نسکور شي،
چې پیر روښان توره پرلاس جنګ ته
ورځینه!

خوشال خان
له اندېښنو نه مې زړه تنګ دی
هېواد په سرو وینو بیا رنګ دی
لښکر راغلی د اورنګ دی...
نن پر خیبر د ځلمو جنګ دی،
خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه!

میر ویس نیکه
څښتن دې مات هغه لښکر کړي
له ژوند و ژواکه لاس پر سر کړي
چې پښتانه ته بد نظر کړي...
میرویسه خدای دې جنت درکړي،
چې مور دې خلاص کړو د پردو له
منتونه!

احمد شاه بابا
دښنه دې ټول په اور ستی کړه
ټوټې ټوټې هر ترورېتي کړه
لرې له ځان ملامتي کړه...
احمده خدای دې جنتي کړه،
تر هندستانه پورې تا کړي جنګونه!

د دې بلې تاریخي ټپیزې ټپه د((ملالی)) د هغې تر څنګه
بیا کمپېښې هم ده:

د میوند اسطوره
د پېرنګي دې خدای کور نوړ که
په تورو خاورو د ګور موړ که
دا واک و ځواک دې ورنچوړ که...
لالی مې دا ځل خدایه جوړ که،
که چېرې بیا پر میوند جنګ شو، مړ دې
شینه!
(د مردان د وچ خوړ د هاتیانو د کلي ((بابرختک)) له
خولې).

وزیر اکبر خان
غلیم یې ډاري له پرتمه

کړه یې ور پرې د ښکېلاک تمه
غازیان راټول پرې له هرچمه...
د توریالي اکبر له برمه،
ځوانان د ننګ تورې وهي، سر ورکوینه!

ایوبخان
سره کفنونه مړو ته نماړي
غوځ یې سرونه لکه څاړي
((وېکتوریا)) ته مرګی غواړي...
د هندستان پېرنګی ژاړي،
که ژیړ ایوب پر دنیاوو، کونډې به شونه!
همداراز نور سیمه ییز او سراسري ازادیپال اوجنګیالي، لکه کرم خان، میر زمان خان، چمني خان، ملتان، عجب خان... پاچاخان هم دروا خله.
(۵) له ډېرو سپکو ورکو طنزیه بېلګو دې ډېره وشي، نه چې خدای مکړه، دغه نوی شعري ځېل د ټوکو او ملنډو یو لوبڅی(بازیچه) وګرځي؛
(۶) تر وسې وسې د هغو لنډیو له غوراوي ډېره وشي چې د ړومبۍ مسرې وروستی ویی د سرباري درې مسرې له قافیه یې تنګسې سره مخامخوي او رغوونکی د پورویزونو(پردیو لغاتو) یا بېخونده اوږدو ردیفونو کارونې ته اړ باسي؛ دغه وروسته ټپیزه د تنګې پښېلې پایله بلل کېږي چې لوستل یې پوره پام غواړي:
پر لاره وروځه، لړه ساخله
نور مې د مات زړه ازارماخله
له مرګه پس مې خبر آخله...
راکړی ګل دې بیرته واخله،
زه د مرګي پر یانه ځم، خزان
به شینه!

(۷) د یوې ټپې له دوو یا ډېرو بڼو څخه هماغه راواخېستل شي چې یادې شوې ځانګړنې او ښېګڼې یې زیاتې وي، لکه په دې لاندې ټپیزه کې:

په تول تللې
دغه ټپه ده څومره ښکلې
له هر پلو په تول تللې
هسې پېیلې او کوټلې...
ګل د ګلاب، بوی د سنځلې،
سوری د ولې، خوب د نجلې خوند کوینه!

د آرې لنډۍ درې نورې بڼې دادي:
ګل د ګلاب، بوی د سنځلې،
سوری د ولې، څنګ د نجل مزه کوینه:

گل د گلاب، بوی د سنځلې،
سوری د ولې، خوله د نجلې خوندکوینه
گل د گلاب، بوی د سنځلې،
سوری د ولې، خوب د نجل مزه کوینه...

(۸) په دې لاندې ټپیزه کې د یوې ټپې له دوو بنو څخه له هماغې کار اخیستل شوی چې هم کمپېښې وه او هم د رغوونکي له خورمنځ(سلیقې) سره برابره:

لاس پر سر
شوم لاس پر سر له پردي خپله
څوک به یې نه کړي پر ما بله
څو داستا مینه نه کړم خپله...
پاس پر کمره ولاړه گله،
یا به دې پرې کړم، یابه ځان وغورځومه!
(...نصیب د چا یې اوبه زه درخېژومه)
یاد د ډېرې دودې لنډۍ ((د مازیگر زیړیه لمره- ته لا ولاړ یې، پر ما پرېوتل گردونه)) وارینت.

په دغه بله کې د یوې ټپې له دوه درو وارینټو څنې سوچه هغه امرل شوی دی:
ته به د چاپرکور مېلمه یې
ورسره ناست په څه پلمه یې
تیاره ماښام ته یې بلینډه یې
ته به د کوم محفل ډیوه یې،
زه په تیارو د بېلتانه کې ناسته یمه!
(...زه د هجران په تاریکو کې ناسته یمه)

(۹) له منطقي او ژبني پلوه د یوې لنډۍ دویم ځېل ځکه سم نه برېښي چې د ټولیزې گړنې (سروهل) برخلاف پکې د(سر) پرځای (کړنگ) راغلی دی:
سپوږمیه سر وهه راخېژه
یارمې د گلو لوکوي، گوتې رېبینه
سپوږمیه((کړنگ)) وهه راځېژه
یارمې د گلو لو کوي، گوتې رېبینه

ما پخپله دغه ځېل ږومبی ځل د ناروېژي فرید ریک بارت د سوات د کتاب پر دوتنه(پښتی) لیدلی وو چې نژدې نیمه پېړۍ وړاندې یې کښلی او خپور کړی دی. ما یې تراوسه له سوات پرته بل چېرې څرک نه دی اېستلی، او په زړه پورې بیا داچې له دغه آریانپوه سره په دوو مخامختیاوو کې همداسواتي وارینټ را پرزړه شوی دی: یوځل پر **۲۰۰۳کال**، د

ګړ استاد (مورګنستیرن) د تلین له کبله په ناروې، او ورځ کال بیا د سوات د ناورین په تړاو په لندن کې!